

1961 VE 1982 ANAYASALARININ İNSAN HAKLARI KAVRAMINA YAKLAŞIMI

Yrd. Doç. Dr. Ali Hakan EVİK*

GİRİŞ

Kısaca; Batı kökenli ve evrensel olup, tüm insanların salt insan olduğu için sahip olması gereken değerler, haklar¹ olarak tanımlanan insan hakları, ancak devlete karşı ileri sürülebildiği takdirde bir anlama sahip olabilmektedir. Bu yüzden devletin, bu haklara riayet etmesi, onları çiğnememesi gerekmektedir ki, o devlet insan haklarını kendine bir ideal olarak benimsemiş olsun². Bu anlayıştan hareketle olsa gerek, devletin yapısının temelini, ne şekilde kurulduğunu, iktidarın el değiştirmesini ve devlet iktidarı karşısında bireylerin sahip olması gereken özgürlükleri düzenleyen³ Anayasa metinlerinde genelde insan hakları kavramına çeşitli şekillerde yer verildiği görülmektedir. Tıpkı bizim 1961 (md 2, 26, 121) ve 1982 (md 2, 68, 81, 103) Anayasalarında olduğu gibi. Anayasalarda insan hakları kavramına yer verilmesi salt şekli bir durum olmayıp, söz konusu anayasanın insan haklarına bakışını da ifade etmektedir⁴.

1961 Anayasası ve yarattığı özgürlükler ortamına karşı bir tepkinin⁵ ürünü olarak hazırlanan 1982 Anayasası'nın başlıca özellikleri; a) Daha kazistik bir model benimsemiş, b) Değiştirilmesi açısından daha katı bir sis-

-
- * İstanbul Ticaret Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Usul Hukuku Öğretim Üyesi.
- 1 **TANÖR, Bülent-YÜZBAŞIOĞLU, Necmi:** 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 6. baskı, İstanbul, Beta, 2004, s. 64; **UYGUN, Oktay:** 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, İstanbul, Kazancı, 1992, s. 2 vd.; **TANÖR, Bülent:** Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, c: I, İstanbul, BDS, 1991, s. 13-14; **UYGUN, Oktay:** "İnsan Hakları Kuramı", İnsan Hakları, İstanbul, YKY, 2000, s. 13.
- 2 **ÖZSOY, Şule:** "1982 Anayasası'nda İnsan Haklarına Saygılı Devlet İlkesi", Oğuz İmregün Armağanı, İstanbul, Beta, 1998, s. 1013; **UYGUN,** "İnsan Hakları Kuramı", s. 14.
- 3 **TEZİÇ, Erdoğan:** Anayasa Hukuku, 5. baskı, İstanbul, Beta, 1998, s. 6.
- 4 **KİLİNÇ, Ahmet:** "İnsan Haklarının Anayasal Konumu", AÜEHFD, c: IX, sy: 1-2, 2005, s. 284.
- 5 1961 Anayasası'na yönelik tepkiler için bakınız: **TANÖR, Bülent:** İki Anayasa 1961-1982, 2. baskı, İstanbul, Beta, 1991, s. 29-39.

temin öngörülmüş, c) Otorite ve hürriyet dengesi bakımından otoriteye son derece ağırlık verilmiş, d) Devlet yapısı içerisinde yürütme organına, daha önce yaşanan parlamenter bazı aksaklıkların tekrarlanmaması amacıyla daha fazla yetkinin verilmiş, e) Halkı siyasallaştırmanın önüne geçebilmek amacıyla, adeta sadece seçimden seçime oy kullanan ve seçimleri de birer hak olarak değil, sadece görev olarak bahşederek daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiş bir anayasa olmasındır⁶.

Görüldüğü üzere, sayılan özellikler aynı zamanda adeta 1961 Anayasası ile arasındaki farklılıkların da neler olduğunu ortaya koymaktadır, zira 1961 Anayasası'nda, 1982 Anayasası için sayılan tüm bu özelliklerin ya daha yumuşak bir ifadeyle ya da tam karşıtı bir düzenleme yer almaktaydı. Her iki anayasa bakımından fark edilen veya edilmesi gereken en önemli özelliklerden birisi de, Cumhuriyetin niteliklerinin düzenlendiği 2. maddesinde yer alan, "İnsan Haklarına" yaklaşımları, diğer bir deyişle bakış açılarıdır. 1961 Anayasası yapıldığı dönemin özelliklerine uygun olarak, daha özgürlükçü bir anayasa olmasından ötürü "insan haklarına dayalı" bir devlet modeli öngörmüşken⁷, 1982 Anayasası otoriter dengelerin ağır basması ve yine mevcut dönemin özelliklerine paralel olarak "insan haklarına saygılı" bir devlet modeli öngörmüştür⁸.

Çalışmamızda öncelikle Anayasalarımızın, insan hakları kavramına ne gibi bir anlam yüklediği, daha sonra insan haklarına dayalı ve saygılı olmanın aynı nitelikte olup olmadığı, Anayasa Mahkemesi'nin zaman içerisinde insan haklarına saygılı olmak ilkesinden ne anladığı, söz konusu ilkenin hukuk devleti ilkesi ile olan ilişkisine ve son olarak da uluslar arası belgeler bağlamındaki yeri hakkında değerlendirmelerde bulunmak suretiyle açıklamalara yer verilecektir.

1) Anayasalarımıza Göre İnsan Hakları Kavramı

Her iki anayasa tarafından da Cumhuriyetin bir niteliği olarak öngörülmüş olan, "İnsan Hakları" ne anlama gelmektedir? 1961 ve 1982 Anayasaları bu kavrama nasıl bir anlam yüklemektedir? Kanımca öncelikle bu hususun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir, zira inceleme konumuz bakımından "Anayasa Hukuku" özellik göstermekte olduğundan⁹, insan hakları kavramı-

⁶ **ÖZBUDUN, Ergun:** Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Yetkin, 1984, s. 43-56.

⁷ Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı sonrası batı anayasaları modelini benimseyen 1961 Anayasası ile doğal hukuk özgürlük anlayışı ile sosyalist özgürlük anlayışı birlikteliği, "sosyal devlet" sistemi adı altında uzlaştırılmak istenmiştir. **KABOĞLU, İbrahim Ö:** Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara, İmge, s. 57.

⁸ **ÖZSOY,** "1982 Anayasası'nda ...", s. 1017; **SAĞLAM, Fazıl:** "General Framework of the Fundamental Rights and Freedoms Under The 1982 Constitution", Turkish Yearbook of Human Rights, c: 14, Ankara, TODİAE, 1992, s. 3 vd.

⁹ "Liberal demokrasi anayasalarının hepsi, kurumsal olarak, insan kişiliğine saygı ve temel hakların güvencesi olarak ifade edilebilecek değerler bütününe dayandığından, anayasa ile insan hakları arasındaki ilişki, aynı zamanda mantıklı bir gerekliliğe de yanıt vermektedir." **KABOĞLU,** Özgürlükler Hukuku, s. 50.

nı da, devlet (iktidar) ve birey arasındaki ilişki içerisindeki konumu itibariyle değerlendirmek gerekmektedir¹⁰. Ayrıca 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde, "insan haklarına saygılı" olmaktan bahsedildiği halde, ileriki maddelerinde, insan hakları kavramı içerisinde yer alan temel haklar ve ödevlere ilişkin "insan haklarına pek de saygılı olmayan" farklı (yasakçı)¹¹ bir düzenlemenin yer aldığı tespit edilmektedir. Öyleyse ilk olarak söylenecek şey; diğenin aksine 1982 Anayasası, aşağıda kısaca değinilecek olan "insan hakları" kavramına hemen herkesçe bilinenden çok farklı bir anlam yüklemektedir.

"İnsan Hakları" kavramından daha çok, somut olanın dışında ulaşılmak istenen, nihai bir istek şeklindeki genel bir felsefe anlaşılmakta ve devlet gücünün, ulusal egemenliğin çağdaş sınırı olarak öngörülmektedir¹². Hatta çağdaş demokrasinin iki boyutu olan ulusal egemenlik ve insan haklarının birbiri ile yakından ilintili olduğu, yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla uygulanan egemenliğin, nihai, son amacının, hedefinin insan haklarını gerçekleştirmek olduğu ifade edilmektedir¹³.

Var olandan çok olması gereken, ulaşılmak isteneni açıklamaya çalışan, "İnsan Hakları" kavramının içeriğinin hangi değerlerden oluşması gerektiği, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1948 tarihinde kabul ettiği "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nde sayılmıştır. Bu bildirmede sayılan değerler tüm insanlık için birer ortak değer, erişilmesi gereken idealler olup, "bir devletin vatandaşına olan saygısı, ona karşı davranışları da bu değerlerin terazisinden geçmek suretiyle ortaya konulacağı, anlaşılabilirliği belirtilmektedir"¹⁴.

Kısaca özetlemek gerekirse, "İnsan Hakları" geniş bir anlamı ifade etmek üzere, insana, insan olmasından ötürü, insan haysiyetinden kaynaklanan, tüm hak ve özgürlüklerden insanca yararlanabilmesini sağlayacak bir ideali, erişilmesi güç bir sonu ifade ediyor, tüm insanların sahip olması gereken hakları anlatmaya çalışıyor¹⁵. Buna karşılık, "temel hak ve özgürlük-

¹⁰ **MOURGEON, JACQUES**: İnsan Hakları, İstanbul, İletişim, 1990, s. 8 vd.

¹¹ **TANÖR, Bülent**: "Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi", İnsan Hakları, İstanbul, YKY, 2000, s. 49; **ÖZSOY**, "1982 Anayasası'nda ...", s. 1017; **SAĞLAM**, "General Framework of the Fundamental Rights and Freedoms Under The 1982 Constitution", s. 3 vd.; **PARLA, Taha**: Türkiye'de Anayasalar, İletişim, İstanbul, 2002, s. 45 vd.

¹² **MOURGEON**, İnsan Hakları, s. 13.

¹³ **SAVCI**, İnsan Hakları Üzerine, Uluslararası Alanda, Norm-İlkeler ve Türk İç Hukuku, c. 35, AÜSBFD., Ankara, 1980, s. 7, **DEMİR, Fevzi**: Anayasa Hukukuna Giriş, 5. Baskı, İzmir, Barış, 1998, s. 260; **KABOĞLU**, Özgürlükler Hukuku, s. 52 vd.

¹⁴ **SOYSAL, Mümtaz**: 100 Soruda Anayasanın Anlamı (1982 Anayasası), 8. baskı, İstanbul, Gerçek, 1990, s. 191.

¹⁵ **SABUNCU, Yavuz**: Anayasaya Giriş, 4. baskı, Ankara, İmaj, 1996, s. 33, **SOYSAL, Mümtaz**: 100 Soruda Anayasanın Anlamı (1961 Anayasası), 5. baskı, Ankara, Gerçek, 1979, s. 117-118; **MOURGEON**, İnsan Hakları, s. 9; **UYGUN**, "İnsan Hakları Kuramı", s. 13; **KILINÇ**, "İnsan Haklarının ..., s. 280.

ler” ise, bu ideal içerisinde yer alan, kişinin doğuştan ve daha sonra ekonomik, sosyal bir takım olgular sonucu elde ettiği hakları ve bu haklarının yanı sıra bazı yükümlülüklerinin (ödevlerin) de bulunmasını ihtiva ediyor¹⁶. Sadece kişi ve devlet ilişkisi açısından geçerli olmayıp, aynı zamanda kişi ve kişi arasında da önemini koruyan, temel hak ve özgürlükler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere de karşı bazı yükümlülüklerinin, ödevlerinin olduğunu hatırlatmaya çalışıyor¹⁷.

2) İnsan Haklarına Dayalı ve Saygılı Devlet

Demokratik hukukun bir karakteristiği olan ve insan haklarının kurumsallaşmasını sağlayacak bir araç olarak kabul edilen “insan haklarına dayalı olmak”, insan haklarının en üst değer olduğunun kabul edilmesi, en yüksek otorite tarafından dahi benimsenmesi, onaylanması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda insan haklarının kurumsallaşması; herhangi birinin olmaması durumunda bütünü zedeleyebilecek olan, insan haklarının tanınması, korunması, uygulanması ve geliştirilmesi esasları ile söz konusu dokunun pratik bir biçimde işlerliğe kavuşturulması olarak kabul edilmeyi gerektirmektedir¹⁸.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere; insan hakları kavramı, gerek 1961, gerekse 1982 Anayasası’nda yer almakla birlikte, her iki anayasa, “İnsan Hakları” kavramına “dayalı-saygılı olmak” şeklinde farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Konuyla ilgilenen hukukçuların kimilerine göre, gerek insan haklarına dayalı olmak, gerekse saygılı olmak bir terim sorunundan ibaret olup, her iki anayasanın yapımı bakımından tekniğini yansıtmaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir¹⁹, bu hukukçular, iki deyim arasında sadece bir anlatım farklılığı olduğunu düşünmektedirler.

Kimi hukukçular ise, aradaki farkı dahi göz önüne almaksızın, “1961 Anayasası dönemindeki “anayasaya dayalı ilkesi”nin aynen bugün için de geçerli olduğunu ve hukukun üstün kurallarının varlığının kabul edilmesi, yargı denetimine bağlılık ve kanun koyucunun da bağlı bulunduğu temel hukuk ilkelerinin bulunmasının, aynı anlayışının devamı ettiğinin birer kanıtı olduğunu” ifade etmektedir²⁰.

Yine iki deyim arasında fark olmadığını savunan kimi hukukçulara gö-

¹⁶ **YÜZBAŞIOĞLU, Nemci:** Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İÜHF, İstanbul, 1994, s.135; **TANÖR,** “Temel Hak ve Özgürlüklerin ...”, s. 48 vd; **ÖZSOY,** “1982 Anayasası’nda ...”, s. 1016.

¹⁷ **GÖZÜBÜYÜK, Şerif:** Anayasa Hukuku, 5. basım, Ankara, Turhan, 1995, s. 147, **SOYSAL,** (1982 Anayasası), s. 191; **TANÖR,** “Temel Hak ve Özgürlüklerin ...”, s. 48.

¹⁸ **GEMALMAZ, Semih:** Olağanüstü Rejim Standartları, İstanbul, BDS., 1991, s. 169.

¹⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **ÖZBUDUN,** Türk Anayasa Hukuku, s. 80.

²⁰ **AKAD, Mehmet:** Genel Kamu Hukuku, İstanbul, Filiz, 1993, s. 153.

re, AY md 2'de yer alan; "toplumun huzuru, mili dayanışma ve adalet" kavramlarının, insan hakları üzerindeki vurgunun belirginleşmesinin sağlanması amacıyla, insan haklarından tamamen bağımsız kullanılması gerekmektedir. Diğer bir deyişle; bu kavramlar, "insan haklarına saygılı devleti" nitelendiren, onun çerçevesini oluşturan kavramlar olmayıp, bağımsız kavramlardır²¹.

Diğer kimi hukukçulara göreyse, her iki metinde yer alan bu deyimler açısından sadece bir anlatım farklılığı değil, bir anlayış, konuya bakış açısından da farklılık bulunmaktadır²². Bu bağlamda 1961 Anayasası'nda yer alan "insan haklarına dayalı devlet" ilkesini; a) Açıklamaya çalışılan ulaştırılması zor olan geniş anlamdaki insan haklarının, tüm insanlar için geçerli olabilmesi için tüm vatandaş haklarının, özgürlüklerin ve ödevlerinin, ayrıntılı bir tarzda, yasalara temel olacak biçimde anayasada gösterilmesi, b) "Hukuk devleti ilkesi"nin kaçınılmaz bir sonucu olarak, tüm bu sayılan hakların, gerek bireylere karşı, gerek devletin kendisine karşı yargı koruması altına alınması²³ şeklinde anlaşılmalı gerekmektedir. Diğer bir deyişle birbirleriyle iç içe olan insan hakları ve ulusun temsil organları tarafından kullanılan ulusal egemenlik, insan hakları ile sınırlanmakta, bu sayede tüm hukuk sistemi bu amaç etrafında düzenlenmektedir²⁴.

İnsan haklarına dayalı olmayı, yukarıdaki anlamda kabul edince ve 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasındaki başlangıç kısmında yer alan nitelendirmelere dikkatlice bakınca, iki deyim arasında gerçekten de açık bir yaklaşım tarzı farklılığının bulunduğunu savunan hukukçulara hak vermeyi gerektirmektedir kanımca.

Ayrıca 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bölümleri ele alındığında da yine iki deyim arasında açık bir farklılığın bulunduğu göze çarpmaktadır. Hatırlanacağı üzere; 1961 Anayasası'nda da, temel hak ve özgürlükler, ödevler ile birlikte değerlendirilmekte, yani, hak ve özgürlük kavramları ile, ödev ve sorumluluk kavramları arasındaki bağın kaçınılmaz bir ilişkiden doğduğu kabul edilmekte idi. Fakat 1982 Anayasası bunun yanı sıra, genel hükümler bölümünde, ödev ve sorumlulukla ilgili olarak ayrıca bir düzenleme daha yapma ihtiyacı hissetmiştir²⁵. 1982 Anayasası'nda, "temel hak ve hürriyetlerin niteliği" başlıklı maddede, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilemez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu açıklandıktan sonra, temel hak ve hürriyetlerin,

²¹ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 80-82, YÜZBAŞIOĞLU, Türk Anayasa Yargısında..., s. 134-135.

²² SOYSAL, (1982 Anayasası), s. 192, TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları ..., s. 255-260, DURAN, Lütfi: Türkiye Yönetiminde Karmaşa, İstanbul, Çağdaş, 1988, s. 290-291.

²³ SOYSAL, (1961 Anayasası), s. 117-118; SABUNCU, Anayasaya Giriş, s. 33.

²⁴ SAVCI, İnsan Hakları Üzerine ... s. 7; MOURGEON, İnsan Hakları, s. 13.

²⁵ YÜZBAŞIOĞLU, Türk Anayasa Yargısında..., s. 136.

kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da içermesi yönünde bir düzenlemeye giderek, iki unsur arasında bir karşı denge yaratmaya çalışıldığı görülmektedir.

Anayasanın, “insan haklarına dayalı” olması demek, devletin insan hakları temeline sarılması, onu gerçekleştirmek için her türlü açılımcı, gelişimci modeli ve sistemi benimsemesi anlamına gelmekte, yani devlet, insan, birey için vardır sözünü perçinlemektedir adeta. Oysa saygılı olmak demek, hazırlanması esnasında devleti “kutsal”²⁶ sayan bir anlayışın ürünü olarak, her şeyi birey için değil, bireyi dahi devlet için gören bir anlayışla, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet amacıyla, sadece insan haklarına saygılı bir biçimde hareket etmesi demektir. “İnsan haklarına saygılı” olunduğunda da, insan hakları yine kollanacak, insana yine değer verilecek ama saygılı bir şekilde hareket edilerek, yoksa devletin temeli şeklinde kabul edilerek değil²⁷.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, egemenlik ve insan hakları arasındaki çatışmada, 1982 Anayasası'nın otoriter yapısı, egemenliğe üstünlük tanıyan, birey-devlet ikileminde devlete ağırlık verilmesi esasını kabul eden, özgürlükleri ikinci plana iten, çok basit özgürlüklerin dahi yerine getirilmesi bakımından devletin izninin şart olduğu bir devlet gücüne öncelik tanıyan, dolayısıyla “insan hakları kavramını” da, devletten yana olması gereken temel tercihlerden sonra, uyulması ve saygı gösterilmesi gereken bir kavram olarak ele almıştır²⁸.

Son olarak kanımca her iki kavram arasındaki temel farklılık açıkça şu anlatış tarzı ile ortaya konulabilir: “İnsan haklarına dayalılık, insan haklarını rejimin bir tehdidi olarak görmeyen bir anlayışın sonucudur. Bunu tamamlamak üzere, insan haklarına dayalılık, insan haklarının en üstün değer olarak kabul edilmesi temelinde yükselebilecektir.”²⁹

3) İnsan Haklarına Saygılı Devlet İlkesinin Hukuk Devleti İlkesi İle Olan İlişkisi

İnsan hakları kavramının toplum açısından genel geçerli bir kural olarak karşımıza çıkabilmesinin en önemli gereklerinden bir tanesi, insan haklarının korunması ve insan haklarını korumaktan geçmektedir. Burada koruma ve korunma aynı anlamı değil, farklı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Koruma daha çok, doğrudan hak sahibi olan kişi ya da kuruluşların buna sahip çıkması, benimsemesi ve desteklemesi, korunmadan ise, görevli ve

²⁶ “Kutsal Türk Devleti” ibaresinin yer aldığı Başlangıç bölümündeki 2. paragraf ancak 1995 yılında 4121 sayılı Kanun'la (26/07/1995 tarih ve 22355 sayılı RG.) kaldırılmıştır.

²⁷ *SOYSAL*, (1982 Anayasası), 8. Basım, s. 192.

²⁸ *TANÖR*, Türkiye'nin İnsan ..., s. 259, *SOYSAL*, (1982 Anayasası), s. 192; *KABOĞLU*, Özgürlükler Hukuku, s. 58.

²⁹ *GEMALMAZ*, Olağanüstü Rejim Standartları, s. 169.

yetkili kılınmış bir otoriteden, insan hakkına dayalı veya saygılı olan bir erkten bahsedildiğinin anlaşılması gerekmektedir³⁰.

Bu bağlamda insan haklarının korunması, insan haklarına saygı esasının üstün güç, otorite olan devlet tarafından benimsenmesi, sistematik bir biçimde koruma altına alınmasını sonuçlamaktadır. Bunu sağlayacak en önemli ilke de, “devletin bütün organlarının üzerinde hukukun mutlak bir egemenliğinin olması, yasa koyucunun anayasa ve hukukun üstün kuralları ile bağlı bulunduğu³¹ “hukuk devleti ilkesi”³² olunca, insan haklarına saygılı devlet ilkesi ile hukuk devleti ilkesi arasındaki ilişki de kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır³³. Anayasa Mahkemesi de bir kararında bu görüşü adeta teyit edercesine, “Anayasalar bir devletin dayandığı hukuki yapının belkemiği niteliğindedir, devletin temel kuruluşlarının düzeni ile o kuruluşlara düşen görevler ve kişilerin hak ve ödevleri bu hukuki yapının bütününü oluşturduğunu³⁴” ifade etmiştir.

Bu anlamda modern hukuk sistemleri bakımından, insan hakları, hukuk devleti için kaçınılmaz bir kural, onun bir niteliği olarak, hukuk devletinin anlamını belirleyen bir unsur olarak kabul edilmeyi gerektirmektedir. Bu iki ilke arasındaki kaçınılmaz bir bağıntı olduğu Anayasa Mahkemesi'nin pek çok kararlarında ortaya konmaktadır. Mahkeme'ye göre; hukuk devleti; “insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyan, toplum yaşamında adalete ve eşitliğe uygun bir hukuk düzeni kurarak bu düzeni sürdürmekle kendini yükümlü kılan, tüm işlem ve eylemleri yargı denetimine tabi olan devlet” demektir³⁵.

Yine Yüksek Mahkeme'nin bir başka kararına göre de; insan haklarına saygı esasından hareket ederek onu perçinleyecek olan “hukuk devleti”, “her işlem ve eyleminin hukuka uygunluğunu başlıca geçerlik koşulu bilen, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurmayı amaçlayan ve bunu geliştirerek sürdüren, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, Anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, insan haklarına saygı duyarak bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, Anayasa ve hukukun üstün kurallarına bağlılığa özen gösteren, yargı denetimine açık olan ve yasaların üstünde ya-

³⁰ **GEMALMAZ, Semih**: Ulusal ve Uluslararası Düzlemde İnsan Hakları, c. 10-11-12, İstanbul, İBD., 1986, s. 685.

³¹ Anayasa Mahkemesi'nin 14.09.1995 tarih ve E: 1995/1, K: 1995/42 sayılı kararı, AYMKD., 1995, c. 31, s.2, s. 637-638.

³² **TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU**, 1982 Anayasasına Göre ..., s. 90 vd.; **İÇEL, Kayhan-DONAY, Süheyl**: Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku, 3. baskı., İstanbul, Beta, 1999, s. 71 vd.

³³ **ÖZSOY**, “1982 Anayasası'nda ...”, s. 1025.

³⁴ Anayasa Mahkemesi'nin 13.04.1971 tarih ve E: 1970/41, K: 1971/37 sayılı kararı, AYMKD. 1972, s.9, s. 428.

³⁵ Anayasa Mahkemesi'nin 30.11.1993 tarih ve K: 1993/3, E: 1993/2 sayılı kararı, AYMKD., s.30, c.II, s. 1011.